

Bauman'da Sosyal Eşitsizlik Meselesi

Hıdır Önür^{ab}

Özet

Küreselleşme süreciyle birlikte artış gösteren sosyal eşitsizlikler, önceki dönemlerden önemli farklılıklar gösterir. Eşitsizliklerin boyutunun derinleşmesi, kendi kendini üreten bir niteliğe bürünmesi ve etki alanının genişlemesi bu farklılıkların başında gelir. Bu durum, sosyal eşitsizliklerin pek çok sosyal bilimcinin, özellikle de sosyologların gündeminden düşmeyen bir konu haline gelmesinin önemli nedenlerindedir. Bauman da çalışmalarında sosyal eşitsizlik meselesine yer vermiştir. Bu çalışmada Bauman'ın sosyal eşitsizlik konusuna yaklaşım biçiminin farklı yönleriyle ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu amaçla Bauman'ın konuyla ilgili eserleri incelenmiş, sosyal eşitsizlik hakkındaki görüşleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Çalışma sonunda Bauman'ın sosyal eşitsizlikle ilgili görüşlerini neoliberalizm eleştirisi üzerine temellendirdiği, küresel güçlerin devletin sosyal karakterini aşındırdığı, siyaset ve iktidarın birbirinden ayrıldığı ve bireyin yalnızlaştığı görüşlerini öne çıkardığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bauman
Sosyal Eşitsizlik
Neoliberalizm
Sosyal Devlet

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 06.01.2022
Kabul Tarihi: 18.03.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1054382

Social Inequality Issue at Bauman

Abstract

Social inequalities, which have increased with the globalization process, show significant differences from previous periods. The deepening of inequalities, their self-producing nature and the expansion of their sphere of influence are at the forefront of these differences. This is one of the important reasons why social inequalities have become a subject of interest for many social scientists, especially sociologists. Bauman also included the subject of social inequality in his works. In this study, it is aimed to reveal the different aspects of Bauman's approach to social inequality. For this purpose, Bauman's works on the subject were examined and his views on social inequality were tried to be understood. At the end of the study, it was concluded that; Bauman based his views on social inequality on the criticism of neoliberalism, global forces eroded the social character of the state, politics and power were separated from each other and individuals became lonely.

Keywords

Bauman
Social Inequality
Neoliberalism
Social State

About Article

Received: 06.01.2022
Accepted: 18.03.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1054382

^a İletişim Yazarı: hidir.onur@cbu.edu.tr

^b Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-6470-2595

Giriş

Sosyal eşitsizlik, sosyologların ve diğer sosyal bilimcilerin üzerinde durduğu, esasen varlığı onların bilimsel çabalarının çok öncesine götürülebilecek bir olgudur. Manza (2020: 288) bilinen tüm toplumların tanımlayıcı özelliği olarak sosyal eşitsizliği “fırsatlar, ödüller ve iktidarın bireyler, haneler ve gruplar arasında eşit olmayan dağılımı” olarak tanımlar. Ona göre eşitsizliklerin en net şekilde görülmesini sağlayan iki soru şudur: “kim ne yapıyor / yapabiliyor?” (fırsatlarda eşitsizlik) ve “kim neyi elde ediyor?” (sonuçlarda eşitsizlik).

Turner (2020: 287), Dahrendorf'a (1962) referansla dört eşitsizlik tipinden söz etmektedir. Bunlardan birincisi, göz rengi gibi doğal nitelik farklılıklarıyla ilgilidir. İkincisi, doğal derecelendirme farklılıklarıdır (yetenekler veya zekâ arasındaki). Üçüncüsü, mevkilerin toplumsal farklılaşması (emekteki iş bölümü gibi). Dördüncüsü ise, bireylerin prestij ve zenginliklerine göre derecelenip sıralanmasını içeren toplumsal tabakalaşmadır. Sosyologlar genellikle insanların ontolojik eşitliğiyle ilgili normatif yargılardan kaçınarak çalışmalarında eşitsizliğin farklı boyutlarıyla ilgili ampirik araştırmalara ağırlık vermişlerdir. Bu araştırmalarda ilk sosyologlar, daha çok sanayi toplumunun ortaya çıkardığı problemlere çözüm arayışları içinde olmuşlardır. Bu arayışlar, devletin sosyal karakterini vurgulayan sonuçlar ortaya koymuştur.

Ancak 1970'lerden, özellikle de 1980'lerden sonra dünyada sosyal eşitsizliklerin hem derinleştiği hem de çeşitlendiği görülmektedir. Özellikle gelir eşitsizliğinin fazla olduğu toplumlarda, daha eşit toplumlara nispetle, ergen gebeliği, suç, şiddet gibi sorunların daha yaygın olduğu; bu toplumlarda sosyal bütünleşme düzeyinin daha düşük olduğu ve insanların daha fazla depresyona girdiği, akıl hastalığına yakalandığı; bu tür toplumlarda insanların başka insanlara daha az güven duyduğu bilinmektedir. Yine, daha eşit toplumların zenginlerinin eğitim seviyesinin eşitsiz toplumların zenginlerine göre daha yüksek, yaşam sürelerinin daha uzun, doğan bebeklerin ilk on iki ay içinde ölme ihtimalinin çok daha düşük olduğu da bilinmektedir (Browne, 2015: 386). Öte yandan, bugün dünyada birtakım nedenlerle ülkesini terk etmek zorunda kalan -daha doğrusu zorunda bırakılan- milyonlarca insan göçmen/sığınmacı/mülteci sıfatıyla vatandaş olmanın sağladığı haklardan mahrum ve kimlik kargaşası içinde yaşamaktadır. Dahası, onların yaşamakta olduğu toplumlarda karşı karşıya kaldığı sorunlar sadece kendileriyle sınırlı kalmamakta, ev sahibi toplumu da tehdit etmektedir.

Kısacası çağımızda sosyal eşitsizlik sadece yoksulları değil, toplumun genelini tehdit eden önemli bir sorundur. Sorunun bu düzeydeki artışının tüm dünyayı etkisi altına alan neoliberalizmin yükselişiyle eş zamanlı oluşu, tabii olarak sosyal eşitsizlik tartışmalarının neoliberalizm eleştirisi bağlamında yürütülmesine neden olmuştur.

Harvey (2015: 168) neoliberalleşmenin servet ve gelir yaratmaktan çok, bunları yeniden dağıttığı eleştirisini yapar. Servet ve gelirin yeniden dağıtımı üst sınıflardan

alt sınıflara doğru değil, tam tersine, alt sınıflardan üst sınıflara doğrudur (Harvey, 2015: 172). Dolayısıyla alt sınıfların *mülksüzleştirilmesi* yoluyla sağlanan birikim, toplumda eşitsizlikleri arttıran bir etki yaratır. Üst sınıflar servet birikimlerini arttırırken alt sınıflar mülksüzleştirilerek işçileşmektedir. Mülksüzleştirme mekanizması farklı yollarla işler. Bunlar: Toprağın metalaştırılıp özelleştirilmesi ve köylü nüfusların köylerini terke zorlanması -Çin’de 1978’den sonra 20 yıl içinde 70 milyon köylünün topraklarını satıp kentlere göç etmek zorunda kalışı gibi-; müşterek, kamusal, kolektif gibi farklı mülkiyet hakkı biçimlerinin kişiye özel mülkiyet hakkına dönüştürülmesi; toprak, hava, su gibi ortak varlıklardan faydalanma haklarının bastırılması; yerli üretim ve tüketim biçimlerinin bastırılması; yeni sömürgecilik biçimleriyle doğal kaynaklar da dahil olmak üzere varlıkların gaspedilmesi; köle ticareti -özellikle, seks endüstrisinde-; tefecilik, devlet borcu ve özellikle kredi sisteminin alt sınıfları mülksüzleştirerek üst sınıfların servet birikiminin aracı olarak kullanılması; emeklilik, ücretli izinler, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim gibi farklı mülkiyet biçimlerinin azaltılması ya da kaldırılması; patent ve fikri mülkiyet haklarından rant elde edilmesi gibi çeşitli tekniklerdir (Harvey, 2015: 168-169). Devlet, tüm bu tekniklerin sorunsuzca uygulanabilmesi için yasalar çıkararak sürece destek vermektedir. Ancak, Harvey’e göre (2016: 91-92) özellikle nüfusları git gide artan kent sisteminde bu mekanizmaların daha büyük eşitsizliklere ve adaletsizliklere dönüştürme eğilimi önlenmezse şiddet de içeren toplumsal çatışmaların yaşanması kaçınılmazdır. Mevcut eğilimleri, yani eşitsizliğe yol açan mülksüzleştirme politikalarını kolaylaştıracak kent planlarının yapılması toplumsal sistemin geleceğini felakete sürüklemek anlamına gelmektedir.

Wacquant da (2015: 12) Harvey gibi kent toplumunda mülksüzleştirme olgusunu ele aldığı çalışmasında Amerikan gettolarıyla Fransız banliyölerini karşılaştırmaktadır. Karşılaştırmayı *ileri marjinallik* kavramı etrafında yapan Wacquant, bu kavramla kapitalist ekonomilerin eşitsiz gelişmesi ve refah devletinin küçülmesi sonucunda post-Fordist sanayi kentlerinde toplumsal ve mekânsal dışlama olaylarının görüldüğü yeni düzeni ifade etmektedir. Bu yeni tür kent marjinalliğinin nedeni ekonomik gerileme veya tembellik değil; aksine, ekonomik büyümenin olduğu dönemde eşitsizliklerin artmasıdır (Wacquant, 2015: 290). Çalışan yoksulların başta Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde sürekli artmasının altında bizatihi ücret-emek ilişkisinin kendisinin neoliberal politikalarla yeniden düzenlenen sınıf yapısının temelinde sosyal istikrarsızlık ve güvencesizlik yaratan sabit bir kaynak olarak yer alması yatar. İleri marjinalliğe karşı geliştirilecek kamu politikalarının, kişilerin yaşam hakkını bütün yönleriyle kurumsallaştırması gerekmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, kamu politikaları geçinmeyi çalışmaktan, geliri ücretli işgücünden, toplumsal katılımı ücretli istihdama katılımdan ayırmayı kolaylaştırıcı nitelikte olmalıdır. Aksi takdirde ileri marjinallikler yakın bir gelecekte devletin ancak şiddet kullanarak düzenleyebileceği düzeye kadar yükselecektir (Wacquant, 2015: 279-282).

Sosyal eşitsizliklerin giderilmesi konusunda Wacquant'ın bu şekilde "temel gelir" politikalarının gerekliliğine işaret etmesine karşın Poggi, sorumluların alanını daha geniş tutmaktadır. Küresel eşitsizliğin insan hakları bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini savunan Poggi (2006: 323) bu *köklü eşitsizliğe*¹ karşı, ahlâken duyarlı kimselerin *pozitif* ve *negatif ödevler* olmak üzere iki tür meydan okuma sorumluluğu olduğunu ileri sürmektedir. Pozitif ödevler ciddî sıkıntıyla karşı karşıya olan yoksullara yardım etmeyi, negatif ödevler ise adaletsizliği desteklememeyi, yoksulların haksız biçimde yoksullaşmalarına katkıda bulunmamayı, onların yoksullaşmalarından fayda elde etmemeyi içermektedir. Görüldüğü gibi Poggi'nin sosyal eşitsizliğe yaklaşımı evrensel insan hakları bağlamında şekillenen bir adalet anlayışına dayanmakta, bireylere ve hükümetlere sorumluluk yüklemektedir.

Ancak hükümetlerin bu konudaki sorumluluklarını yerine getirmede isteksiz tavır sergilemeleri çoğu toplumda eşitsizliklerle ilgili kısır döngünün oluşmasına yol açmaktadır. Stiglitz (2014: 25) çalışmasında piyasaların verimsiz ve istikrarsız olmalarından, siyasal sistemin ise piyasanın başarısızlıklarını düzeltmemiş olmasından söz eder. Sonuçta içinde bulunduğumuz küresel çağda hem iktisadi sistemler hem de siyasi sistemler adil değildir. Oysa Stiglitz'in (2014: 183) de ifade ettiği gibi, bugün eşitsizliğin derinleştiği çoğu ülkede ekonomik pastanın nasıl bölüşüleceğini belirleyen savaş, siyaset meydanında gerçekleşmektedir. Ancak siyasal sistemin adil olmadığı inancının toplumda yaygınlaşması devletle vatandaşlar arasında güvenin kaybolmasına ve seçimlerde oy kullanmama davranışıyla sonuçlanabilecek apolitizasyona neden olabilecektir. Bu durumun kazananının, siyasal sistemi kendi amaçları doğrultusunda manipüle etmeye çalışan zenginler olduğu açıktır (Stiglitz, 2014: 185). Öte yandan Stiglitz'e göre (2015: 263) sosyal eşitsizlikler bu şekilde sadece demokratik siyasal sistemin zayıflamasına neden olmaz; aynı zamanda, hukukun üstünlüğünü de aşındırır. Hukukun üstünlüğü, zayıfları güçlülere karşı, sıradan vatandaşları ayrıcalıklı kesimlere karşı korumak için tasarlanmış olmasına rağmen, varlıklı kesim diğer insanları daha kolay sömürebilmek için siyasal güçlerini kullanarak hukuku şekillendirir. Varlıklı kesim kendi çıkarlarının korunmasını sağlamak için belirli endüstrilerde geçerli olan iflas, rekabet, fikri mülkiyet veya vergilendirme hakkındaki yasa ve düzenlemelerle doğrudan, ya da mahkemelere erişim maliyetlerinin artmasını sağlayarak dolaylı yoldan eşitsizliklerin sürdürülmesini sağlar. Bazı şirketlerin üretim sürecinde çevreyi kirletme haklarına sahip olduğunu savunması ya da çevreyi kirletmemeleri için sübvansiyon desteği verilmesini istemeleri ilk akla gelen örneklerdir.

Marx'ın *Das Kapital*'ini çağrıştıran eserinde Piketty (2014: 22-23) sosyal eşitsizliklerin tamamen ekonomik mekanizmalara indirgenerek ele alınmasının yanlışlığına dikkat çekerek neyin adil olduğu veya neyin adil olmadığı konusunda ekonomik, politik ve toplumsal aktörlerin tasavvurlarının bileşiminin belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre eşitsizliklerle ilgili iki farklı mekanizmadan söz edilebilir. Bunlardan ilki *yakınsama* mekanizmasıdır ki, eşitsizliklerin azaltılması yönündeki

politikaları içerir. Başlıca yakınsama kuvveti, bilginin yayılmasıdır; ancak Piketty (2014: 24-25) bu kuvvetin etkisinin eğitim politikalarına, bilgi ve beceriye erişim politikalarına ve bu alanlarda oluşturulmuş kurumlara bağlı olduğu için sınırlı kaldığını, hatta ters yönde işleyen *iraksama* mekanizmasının etkisi nedeniyle alt edilebileceğini savunur. Iraksama mekanizması eşitsizliklerin artmasını teşvik ettiği için Piketty onu daha endişe verici görür. Bu kuvvetin endişe verici olması günümüzde iki nedenden kaynaklanır: en yüksek ücret geliri grubuyla diğer gelir grupları arasındaki farkın alabildiğine açılmış olması ve sermaye birikiminden elde edilen getirinin üretimden elde edilen gelirden çok daha fazla olması. Özellikle ikinci nedenin tehdit edici etkisinin giderilmesi için Piketty (2014: 29) dünya genelinde sermayeden artan oranlı vergi alınması gibi kamu politikalarının ve kurumlarının geliştirilmesini önermektedir.

Çalışmalarında sosyal eşitsizlik meselesine odaklanan sosyologlardan bir diğeri de, şüphesiz Bourdieu'dur. Bourdieu ve arkadaşları (2015), Fransız toplumundaki evsizler, çalışan yoksullar, yaşlılar, göçmenler gibi dezavantajlı kesimlerle yaptıkları mülakatlara yer verdikleri çalışmada *sefaletin* boyutlarını kuramsal olarak analiz etmektedirler. "İktidara aç düşünürler ile düşünceye aç muktedirler" arasındaki etkileşimsizlikten yakınan Bourdieu ve arkadaşları (2015: 309-310), devletin sağ eli ile sol elinin birbirinin ne yaptığından haberi olmadığını, dahası haberdar olmak da istemediğini ileri sürerler. Böylece Bourdieu ve arkadaşları da, fikirlerinden söz edilen diğer sosyolog ya da sosyal bilimciler gibi, neoliberal devletin sosyal karakterinden sıyrılmış olmasını sorunsallaştırırlar.

Sosyal eşitsizlik meselesiyle ilgili olarak neoliberal eleştiri üzerinden fikirlerini temellendiren bir diğer sosyolog, Bauman'dır. Bauman *sıvı (akışkan) modern zamanlar* diye adlandırdığı post modern toplumun sıkıntılarını konu alan pek çok çalışmasında kimlik, vatandaşlık, göçmenlik gibi sorunları -ki bunlar, onun kendi yaşamında da deneyimlediği sorunlardır- sosyal eşitsizlik merceğiyle ele alır. Dolayısıyla bu ve benzeri çoğu toplumsal sorun, bir bakıma sosyal eşitsizliklerin tezahürüdür. Tabii olarak çağımız toplumlarının adeta tanımlayıcı özelliği haline gelmiş olan sosyal eşitsizlikler, Bauman'ın tek bir eserinde değil, çoğu çalışmasında bazen somut örneklerle açıktan, bazen de teorik analizler içinde örtülü olarak karşımıza çıkar. O nedenle Bauman sosyolojisinde çağdaş toplumsal problemlerin arka planını oluşturan sosyal eşitsizliklerin anlaşılması başlı başına bir çabayı gerektirir. İşte bu makale böylesi bir çabanın sonucu olarak ortaya çıkmış olup makalede Bauman'ın sosyal eşitsizlik olgusuna yaklaşımının temel belirleyicilerinin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu anlama çabasının sonucu olarak Bauman'ın konuyla ilgili eserleri incelenmiş ve önce kavramsal çerçeve çizilmeye, sonra da sosyal eşitsizliklerin nedenleri ve sonuçları analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bauman'da Sosyal Eşitsizlik: Tanım ve Yaklaşım

Bauman (2016: 127) sosyal eşitsizliği tanımlamada “özgürlük oranı” kavramından yararlanır. Buna göre özgürlük oranını belirleyen iki unsur vardır: kaynaklar ve değerler. *Kaynaklar* kişinin sahip olduğu para, mal mülk gibi maddi şeyleri ve sosyal sermayesini kapsar. *Değerler* ise kişinin ulaşabileceği farklı amaçları birbiriyle kıyaslayarak en cazip olanını seçmesini sağlar. Örneğin kişi cebindeki son birim parayı müzik zevkiyle ilgili doyum yaşamasını sağlayacak bir pikap satın almak için veya konut kredisinin bir taksitini ödemek için veyahut da sosyoloji kitapları satın almak için harçayabilir. Pikap, kredi taksiti ve sosyoloji kitapları arasından birini tercih etmeyi sağlayan şey, kişinin diğer seçeneklere göre ona daha fazla değer vermesidir. İşte, kişinin sahip olduğu kaynaklar ile değerler toplamı onun özgürlük oranını verir. Diğer bir deyişle özgürlük oranı, kişinin kendi öznel koşulları içinde neyi yapabileceğini veya neyi yapamayacağını gösterir. Bu anlamda farklı insanların farklı özgürlük oranları, dolayısıyla da farklı seçme özgürlükleri bulunmaktadır.

Sosyal eşitsizlik meselesinin odağını, “özgürlük oranı” oluşturur. Çünkü sosyal eşitsizlik “... insanlar arasında ortaya çıkışları bakımından sosyal olan farklılıkların, insan ilişkileriyle meydana getirilip sürdürülmekte olan, farklı olarak dağıtılabilen, hatta o ilişkideki bir değişimle tümüyle ortadan kaldırılabilen türden farklılıklar[1]...” ifade etmektedir (Bauman, 2016: 128). Buna göre sosyal eşitsizlik, her şeyden önce insanlar arasında kalıtımla aktarılan biyolojik belirlenim nedeniyle değil de sosyal nedenlerle ortaya çıkan seçme özgürlüğü düzeyindeki farklılıklardır. Sosyaldir çünkü, insan ilişkilerinin sonucunda meydana gelir; yine insanın müdahalesiyle değişebilir.²

Buradaki seçme özgürlüklerini ifade eden özgürlük oranı kavramını Bauman, *güç* kavramıyla ilişkilendirmektedir. Ona göre güç hem eylemin amaçlarını özgürce seçmek hem de araçlara hükmetmek anlamında “eyleme yeti”sidir. İnsan ne kadar güç sahibi olursa, seçim ufku o kadar geniş ve seçimlerinde gerçekçi karar verme düzeyi o kadar yüksek olur. Tersini ifade edecek olursak, güçsüz ya da az güçlü olmak insanın hayallerine sınır koyması, amaçlarına ulaşmayı sağlayacak zorunlu kaynaklarının yokluğu nedeniyle amaçlarına ulaşmaktan vazgeçmesi demektir (Bauman, 2016: 128). Bu şekilde bireyin seçim özgürlüğünden taviz vermek zorunda kalışı, onun *özerkliğini* kaybedip *güdümlü* hale gelmesi anlamına gelmektedir (Bauman, 2016: 129).

Görüldüğü gibi Bauman'da sosyal eşitsizlik tek boyutlu bir kavram değildir. Aksine doğurduğu sonuçlar bakımından özgürlük, özerklik ve nihayetinde demokrasi gibi hem bireyi hem de toplumu ilgilendiren, etkileyen diğer kavramlarla ilişkili karmaşık bir içeriği vardır. Özellikle günümüz post modern toplumlarında sosyal eşitsizlikler modern toplumlardakinden çok daha farklılaşmıştır. Gerçekten de Bauman'ın (2019a: 16) ifade ettiği gibi artık insanlar “... sadece zengin oldukları için zenginleşiyorlar. Fakir olanlar sadece fakir oldukları için fakirleşiyorlar”. Zengin olmak için gerekli ve son derece önemli olan akıl, yetenek, çaba gibi faktörler günümüzde artık o kadar önemli değildir. Günümüzde anne-babanın sosyal çevresi -Bourdieu'nun deyişiyle

sosyal sermayesi- ve toplumdaki yeri veya çocuğun doğduğu coğrafi konum gibi faktörler zenginliği belirleyen daha önemli ölçütler haline gelmiştir. Öyle ki insan ilişkilerinin ürünü olarak ortaya çıkan sosyal eşitsizlikler, artık neredeyse devr-i daim yaparak kendi kendini üretecek düzeye ulaşmıştır. Dolayısıyla sosyal eşitsizliklere dair yeni perspektiflerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Ne var ki, toplumla ilgili değerlendirmelerde gösterge olarak hep ortalama ömür, ortalama gelir, ortalama sağlık standartları gibi “ortalama” değerler kullanılır. Halbuki bu ortalama değerler, çoğunlukla toplumun farklı kesimleri için geçerli olmaz. Özellikle toplumun en üst ve en alt tabakası arasındaki uçurum fazla ise, ortalama değerler gösterge olmaktan uzaktır (Bauman, 2014a: 8). O nedenle sosyal eşitsizliğin boyutlarını görebilmek için sadece ortalama değerlere değil, aynı zamanda bu değerlerin toplumdaki dağılımına bakmak gerekmektedir.

Bununla birlikte ortalama değerlerin dağılımındaki eşitsizliği görebilenler de sosyal eşitsizliği sadece ekonomik bir sorun olarak algılamaktadırlar. Dahası, eşitsizliğin dezavantajlı tarafını oluşturan yoksullar toplumsal asayiş tehdit eden bir problem olarak görülmektedir. Halbuki sosyal eşitsizlik sadece ekonomik bir problem olmadığı gibi, bu problem sadece toplumsal düzeni bozan bir şey, yani bir asayiş sorunu da değildir. Bunun çok ötesinde, sosyal eşitsizlik problemi toplumun tamamını - toplumsal refahı- olumsuz etkilemektedir. Örneğin bireylerin beden ve ruh sağlığı, gündelik hayatın kalitesi, siyasî hayata katılım düzeyi, toplumu birleştiren bağların gücünü tehdit eder (Bauman, 2014a: 8-9). Kısacası Bauman’ın yakındığı şey, sosyal eşitsizliğin toplum için bir tehdit, toplumun bütününe etkileyen sorunların kaynaklarından birisi olarak algılanmamasıdır.

Sosyal eşitsizliklerin bu şekilde toplumun tamamını tehdit eden bir sorun olarak ele alınmaması sorununu açıklamak için Bauman (2014a: 7-8) köprü ve sigorta metaforlarını kullanır. Şöyle: nasıl ki, bir elektrik devresine aşırı elektrik yüklendiğinde bütün parçalardan önce *en zayıf parça* olan sigorta yanmakta; veya bir köprüyü ayakta tutan tabliyelerden yalnızca birinin, *en zayıf tabliyenin* üzerine yük bindiğinde bütün köprü yıkılmakta ise toplumun en zayıf kesimini oluşturan alt sınıfların daha da alt olmasına yol açacak şekilde eşitsizliklerin artması tüm toplumsal sınıfların ortak geleceği için bir tehdittir.

Buna rağmen içinde yaşadığımız küresel eşitsizlik çağında alt sınıflar “ikincil kayıp” olarak görülmektedir (Bauman, 2014a: 15). İkincil kayıp, zayi olmalarını engellemek için tedbir almayı gerektirecek kadar önemli görülmeyen anlamında kullanılan bir kavramdır. Öyle ki, toplumun en yoksullarını işaret eden *ikincil kayıp* ya da *ikincil hasar* kavramı, herhangi bir doğal afet durumunda dahi kendini kurtarma imkânına sahip olmayan, siyasilerin de doğal afetten önce gerekli tedbirleri alma gereği duymadıkları, dolayısıyla olası bir afet durumunda kolayca gözden çıkarılabilecek toplum kesimi için kullanılmaktadır. Depreme dayanıksız ve görece ucuz evlerde yaşadığı için depremde enkaz altında kalan, siyasilerin de müteahhitlerin çıkarlarını -dolaylı olarak

kendi çıkarlarını- gözettikleri için depreme dayanıklı konut yapımıyla ilgili ihlalleri görmezden gelmeleri nedeniyle depremde ilk ölen yoksul kişiler ikincil kayıp olarak örneklendirilebilir. İşte ikincil kayıp olarak görülen bu kişiler, daima önemsiz ve değersiz damgası yerler.

Böylece Bauman, sosyal eşitsizlik meselesini yalnızca gelir yetersizliğiyle sınırlandırmamakta, eşitsizliği meşrulaştıran mekanizmaları da en az eşitsizliğin kendisi kadar problem olarak görmektedir. Sosyal eşitsizlik olgusuna yaklaşımı geniş bir perspektife dayanmaktadır.

Küresel Çağda Sosyal Eşitsizliğin Nedenleri

Bauman (2019a: 32), sosyal eşitsizliklerin bazı yanlış inanışlarımızdan dolayı durdurulamadığını savunur; hatta bu yanlış inanışlarımız yüzünden sosyal eşitsizlikler kanser gibi yayılmaktadır. Bu inanışlardan kurtulmak için önce düşüncelerimizi değiştirmemiz gerekmektedir. Ancak düşünce değişikliği tek başına yeterli değildir; yaşam şeklimizi de değiştirmemiz gerekmektedir.

Bauman'ın (2019a: 33 vd.) bahsettiği bu yanlış inanışların başında, *ekonomik büyüme* gibi ortalama değerlerin toplumun refahıyla özdeşleştirilmesi gelmektedir. Öyle zannedildiği için, ekonomik büyümenin derecesini yansıttığı söylenen rakamlar, siyasi partilerin iktidar mücadelesinde seçilme şansını artıran göstergeler olarak kabul edilmektedir. Oysa bir milletin "toplam varlığı"ndaki iniş çıkışlar, varlığın ne şekilde dağıtıldığı hakkında hiçbir fikir vermemektedir. Daha kötüsü, bu tür ortalama değerler eşitsizlikleri gizlemektedir.³ Ekonomik büyümeyle ilgili rakamlar, serbest piyasaları düzenleyen meşhur "görünmez el" in kimin yararına düzenleme yaptığını bize söylememektedir. Düzenlemelerin sonuçları hakkında da fikir vermemektedir. Gerçekte ise, örneğin bankalar ve para akışı üzerindeki "düzenlemelerin kaldırılması" zenginlerin istedikleri gibi hareket etmelerine, sömürmek için en uygun, en iyi ve en çok kâr getiren alanları arayıp bulmalarına ve böylece servetlerine servet katmalarına imkân tanımaktadır. İşgücü piyasalarındaki "düzenlemelerin kaldırılması" ise fakirlerin bu nemalanmaları takip etmesine, sermaye sahiplerinin yani yatırımcıların hareketlerinin durdurulmasına, daha doğrusu yavaşlatılmasına fırsat dahi vermemektedir. Bu nedenle fakirlerin gelir seviyeleri düşmekte, iş bulma ve yaşamlarını sürdürebilme şansları da servet peşinde koşan sermayedarların keyfine kalmaktadır. Artan rekabetin neden olduğu istikrarsızlık neticesinde akut ruhsal rahatsızlıklar, sürekli endişe hali, kronik mutsuzluk fakirlerin yakasını bırakmamaktadır.

Ekonomik büyüme rakamlarının sakladıkları bir diğer eşitsizlik konusu, nüfus dilimlerinin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla)'dan aldıkları payla ilgilidir. Başta Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde

ekonomik büyümeden aslan payını alan mültimilyarderler ile nüfusun geri kalanının gelirleri arasındaki fark inanılmaz boyutlara ulaşmıştır (Bauman, 2019: 38). Özellikle başarılı şirketlerin üst düzey yöneticileri “az bulunan benzersiz yetenekli kişiler” olarak el üstünde tutulmakta, onların daha fazla iş, daha fazla istihdam imkânı yaratarak topluma yarar sağladığına inanılmaktadır. Böylece üst düzey yöneticilerin, CEO (Chief Executive Officer)’ların dudak uçuklatacak maaşları toplum nezdinde meşrulaştırılmaktadır. Bauman bu noktada, eşitsizliklerin büyüklüğünden çok eşitsizliklerin meşrulaştırılmasını asıl mesele olarak gören Piketty ile örtüşür. Nitekim Piketty (2014: 281) toplam gelir eşitsizliğinde aşırı bir seviyeye ulaşması bakımından iki farklı toplumdaki söz eder. Bunlardan ilki “rantiye toplumu”dur ki, bu toplumlarda miras yoluyla edinilmiş servet çok önemlidir. İkincisi ise “aşırı meritokratik toplum”dur. Bu toplumlarda gelir hiyerarşisinin zirvesini miras gelirleri değil, çok yüksek emek gelirleri işgal eder. Ancak çağımız toplumlarında çok aşırı kazananların kendilerini “aşırı meritokratik” olarak tarif etmelerini hak edip etmedikleri bir yana, kaybedenleri buna inandırmış olmaları şaşırtıcıdır. Öte yandan, gelir eşitsizliğinin aşırılaşmasının iki farklı yolunu barındıran bu toplumların birbirinin mutlak karşıtı olduğunu söylemek mümkün değildir. Yani, bir toplumdaki üst düzey yöneticiler sorunsuz bir şekilde rantiyeci de olabilirler.

İşte Bauman’ın (2019a: 40-41) büyük şirketlerin büyük yöneticilerini, onlar gerçekten eşine az rastlanan başarılı insanlar olsalar dahi, çalıştıkları kuruma herhangi bir fayda sağlama zorunluluğu bulunmadığı noktasında eleştirmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Zira, CEO’larla şirket arasında imzalanan sözleşmeler sayesinde CEO kazancını garanti altına almaktadır. Çalıştıkları şirketi milyonlarca dolar zarara uğratarak binlerce çalışanı işten çıkarırken CEO’lar hisse senedi opsiyonlarını nakde çevirebilmektedirler. Dahası, sözleşmeler borsa değerini kasıtlı olarak düşürüp yönettikleri şirketin satışını kolaylaştırmaları için CEO’lara yönelik gayr-i ahlâki teşvikler yaratabilmektedir. Kısacası, burada yapılan şey, varlık üretilmesi değil, dağıtılmasıdır. Mevcut varlığın bu dağıtımının, en üsttekilerin servetlerini alttakilerin aleyhine koruyacak şekilde imtiyazlar yarattığı açıktır.

Bauman’a (2019a: 43) göre sosyal eşitsizliklerin giderilemeyip sürdürülmesinin ikinci nedeni, insanın mutluluk arayışını tatmin etmenin en etkili yolunun *tüketim* olduğuna dair inancın toplumda yaygınlık göstermesidir. Bu yaygınlığın düzeyi, çağımız toplumunun “tüketim toplumu” olarak tanımlanmasını sağlayacak ölçüdedir. Günümüz toplumu, üyelerini tüketiciler olarak değerlendirip onları bu rolü oynayacak şekilde biçimlendirmektedir. Toplumun üyelerine dayattığı norm, tüketici rolünü oynama kabiliyeti ve istekliliğidir (Bauman, 1999: 40). Tüketim toplumunun üyelerine bu normu dayatmasının altında kapitalist düzenin mantığı yatmaktadır: teknolojik gelişmeler üretimde verimliliğin artmasını sağlarken, istihdamın azalmasına neden olmuştur. Daralan istihdam, bireylerin gelir düzeyinde düşüş anlamına geldiğinden borcunu ödeyememe korkusu duyan tüketiciler, tüketme arzusunu tatmin etme çabasında olamamışlar, merkezi yerlerdeki ticaret canlılığını

yitirmiş, sipariş defterleri boş kalmıştır. Bu ekonomik durgunluktan kurtulmanın yolunun tüketicinin tüketme şevkini ve kuvvetini uyandırmaktan geçtiği anlaşılmıştır (Bauman, 1999: 44). Üretici evresinden tüketici evresine geçen kapitalist toplumda üreticiler, kâr odaklı bir ekonomi için felâket tellallığı yaparlar. Bauman'a (2018a: 104) göre ise, asıl büyük felâket tüketicilerin aynı prensiple hareket etmemeleridir. O nedenle tüketicilerin üreticilerin beklentilerini karşılayacak şekilde davranmaları sağlanmaya çalışılır. Öyle ki, üretim toplumunda nasıl çalışmak ve yaşamak "çalışmak için mi yaşamalı, yaşamak için mi çalışmalı?" ikileminde ifade bulduğu gibi birbirinden ayıramıyorsa, günümüz tüketim toplumunda da tüketmek ve yaşamak "yaşamak için mi tüketmeli, tüketmek için mi yaşamalı?" ikileminde ifade bulduğu gibi birbirinden ayıramamaktadır. Tüketicinin tüketim alışkanlıkları öyle hızlı değişmektedir ki, tüketilecek mallar uzun hazırlık çalışmalarını veya bir beceri öğrenmeyi gerektirmemekte, anında doyum sağlamakta ama tüketim için gerekli zaman bittiğinde doyum da sona ermektedir (Bauman, 2014b: 94). Doyumun sona ermesi ile yeni tüketim davranışı arasında tüketmeksizin geçen bir zaman olmaması için piyasalar tüketiciyi daha fazla tüketmeyi arzulaması için sürekli ayartmaktadır. Tabii tüketicilerin de ayartılmayı istemeleri gerekir. Nitekim iyi işleyen bir tüketim toplumunda tüketiciler, dur durak bilmeden sırf değişiklik olsun diye çekici buldukları bir tüketim nesnesinden diğerine koşup durmaktadırlar (Bauman, 2014b: 96).

Bauman (2017a: 152 vd.) bu tüketim çılgınlığını tasvir etmek için Ritzer'den ödünç aldığını söylediği "tapınak" mecazını kullanır: Buna göre, şehir dışında genellikle otoyol kenarına dikilmiş olan veya şehir içindeyse de asla şehrin bir parçası olmayan alışveriş merkezleri -yaygın kullanımıyla AVM'ler- birer tüketim tapınağı, birer hac mekânıdır. AVM'lerin koridorlarını dolduran tüketici kalabalıkları, arınma ayinindeki cemaat gibidir. Ve AVM'leri aynı amaç için, tüketim ibadeti için doldurmuş tüketiciler (hacılar), orayı dışarıya göre çok daha güvenli, kendilerini de dışarıdaki diğer insanlara göre çok daha özgür hissederler.

Ancak tüketim toplumunda herkesin *hacı* olamayacağı açıktır. Çünkü Bauman'ın da (2014b: 98-99) ifade ettiği gibi "*Hepimiz bir seçenekler dünyasına mahkûmuz; ama seçici olmak için gerekli araçlar hepimizde yok...Bir tüketiciler toplumunda [toplumun] yukarı ve aşağı katmanları[nı] belirleyen, tüketicilerin hareketlilik dereceleri, olmak istedikleri yeri seçme özgürlükleridir.*" Daha açık ifade etmek gerekirse Bauman, tüketim toplumunda toplumsal statüyü belirleyen tek faktörün bireylerin tüketme kapasitesi, yani gelirleri olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla tüketimin kendisinin bir değer, tüm değerleri belirleyen tek değer olduğu bu toplumda sahip olunan gelir seviyesi, bireyleri zenginler (yeterince tüketebilenler) ve yoksullar (yeterince tüketemeyen, defolu insanlar) olarak ikiye ayırmaktadır. Bu ayrımın ortaya çıkardığı sosyal eşitsizliğin kapsamı zannedildiğinden de geniştir:

"Tüketim toplumu içinde... 'sesleri' dinlenilecek kadar yüksek çıkmayan bir insan kategorisi vardır. Bu kategori, müzmin işsiz olarak ya da sadece geçici, düzensiz,

yasal olarak korumasız işlerde çalışarak; eline bakan çok sayıda insanın sorumluluğunu yüklenerek; 'yanlış ten rengine' sahip ya da ülkenin 'yanlış bölgesinde', yani sermayenin terkettiği bölgede oturarak yoksulluk ve yoksulluğa yakın şartlarda yaşayan insanlardan oluşur. Tüketici toplumunda bu tarz insanlar toplumsal bakımdan defolu tüketiciler olarak tanımlanır; (onlara karşı ayrımcılığı meşrulaştırmak için kullanılan) 'kusurlulukları', özgür karar oyununa girememelerine, bireysel özgürlüklerini kullanma beceriksizliklerine ve geçim kaynaklarına kendileri ile Pazar arasındaki kişisel bir meseleymiş gibi davranma konusundaki acizliklerine dayanır." (Bauman, 2018a: 115).

Böylece artan tüketim ihtiyacı, bu ihtiyacı karşılamaya yeterli gelirin olup olmamasıyla ilişkili olarak sosyal eşitsizliklerin sürdürülmesinin güçlü bir nedeni olarak belirmektedir.

Bauman'a göre (2019a: 57), sosyal eşitsizliğin sürdürülmesinin üçüncü nedeni *eşitsizliğin doğal bir şey olduğuna* dair yanlış inancın toplumda yaygınlık göstermesidir. Buna göre insanlar, sahip oldukları yeteneklerin türü, düzeyi bakımından doğal olarak farklıdırlar. Toplumun çoğunluğu yetenek bakımından vasat, hatta vasatın altında iken daha az bir kesimi üstün yeteneklidir. Dolayısıyla vasat insanların asla yapamayacakları birtakım şeyleri, üstün yetenekli kişiler yapabilirler. Bu nedenle üstün yetenekli kişilerin toplumda ayrıcalıklı konumlar yakalamaları normaldir. Bu inanın hem toplumsal konum ve ayrıcalıklar piramidinin tepesindekiler, hem de alt basamağındakiler için ifade ettiği farklı anlamlar sosyal eşitsizliklerin sürmesine, derinleşmesine neden olur. Şöyle ki, hiyerarşinin tepe noktalarına haksız bir şekilde çıkmış olanların vicdan rahatsızlığını giderir ve o kişilerin kendilerinin gerçekten de "yetenekli" olduğuna ve işgal ettiği toplumsal konumu hak ettiğine inanmasını sağlar. Öte yandan, merdivenin alt basamağındaki kişileri, daha üst bir konumu hedeflemeleri durumunda uyarır; onlara başarısızlıklarına razı olmalarını, çünkü yeteneksiz oldukları için başarılı olamayacaklarına inanmalarını sağlar. Kısacası alt toplumsal konumdakiler, konumlarını sorgulamaksızın ve daha iyisini elde etmeye yönelik direnç göstermeksizin eşitsizliklere boyun eğmeye teşvik edilmiş olurlar.

Bauman'a göre (2019a: 62) eşitsizliklerin sürdürülmesini sağlayan dördüncü neden, toplumsal adaletin ve toplumsal düzenin sağlanmasının gerekli ve yeterli koşulunun *rekabet* olduğuna dair yanlış inancın yaygınlaşmış olmasıdır. Bu konudaki fikirlerini Bauman (2019a: 63) Descartes ve Kant'ın insanın düşünen bir varlık oluşuyla ilgili olarak *özne* oluşuna dair yaptığı vurguyla temellendirir. Düşünen öznenin (insanın) düşündüğü *şey* (nesne) ile arasında kurduğu ilişki, doğası gereği eşit olmayan bir ilişkidir. Çünkü eylemi düşünen, yapan; yani aktif olan, emreden özne-insana karşın, nesne sadece onun eyleminden etkilenen, boyun eğen durumundadır. Aktif olan insandır, pasif olan ise nesnedir.

Oysa, insanın insanla kurduğu ilişki, özne-özne ilişkisidir, daha doğrusu öyle olması gerekir. Ve bu ilişkinin taraflarının da düşünen, eylemde bulunan varlık olarak eşit olmaları gerekir. Ancak tüketim toplumunda, bu ilişki (özne-özne ilişkisi) özne-nesne

ilişkinine dönüşerek sermayedarların, politikacıların, şirket yöneticilerinin diğer insanları “düşünemez, kendisi hakkında karar veremez” nesnelere olarak kabul etmesi sonucunu yaratmıştır. Çünkü liberalizmin vaat ettiği aksine, insanlar arasındaki rekabet eşit şartlarda gerçekleşmemekte; bir insan, bir başka insanın potansiyel nesnesi olabilmektedir (Bauman, 2019a: 64-65). Örneğin *çalışanlar*, bilinçten ve isteme kapasitesinden mahrum nesnelere olarak kabul edildikleri için düşünen-amaçlayan-eylemde bulunan yöneticilerin (öznelere) belirlediği düşük ücret seviyelerine, güvencesiz çalışmaya, kötü çalışma koşullarına, vs. razı olmak durumunda kalmaktadır.

İşte tam bu noktada Bauman (2017a: 216), Cooser'ın rekabetin işlevsel kılınabileceği yönündeki görüşlerinden yararlanır. Çatışan, rekabet halinde olan taraflar, örneğin işçi ve işveren, birbirlerine karşılıklı olarak bağımlıdırlar. Her iki taraf da hayatta kalabilmek için, üzerinde uzlaşabilecekleri çözümler geliştirmek zorundadırlar. Nitekim bireysel işçilerin önemini kolektif pazarlık unsuruna dönüştüren sendikalar, işverenlerin hareket özgürlüğünü kısıtlayarak çalışma hayatının kurallarını işçi hakları bağlamında yeniden biçimlendirdiler.

Ancak neoliberalizmin sendikaları işlevsiz kılması neticesinde, ekonomik ve politik olarak son derece güçlü işveren karşısında işçiler pazarlık gücünden yoksun *nesnelere* dönüşerek rekabet etme gücünü yitirdiler. Dolayısıyla neoliberal toplumda rekabet artık, uzlaşma ve uyum sürecini beraberinde getirmekten çıkıp bir tarafın (özne), diğer taraf (nesne) üzerindeki tahakkümünün aracına dönüşmüştür. Bu dönüşümü, rekabet yoluyla sosyal eşitsizliklerin yeniden üretimi olarak değerlendirmenin önünde hiçbir engel bulunmamaktadır.

Sosyal Eşitsizlik Sorununun Etkileri

Sosyal eşitsizlik sorunu çağımızda, olduğundan daha da derinleşmiş ve karmaşık hale gelmiştir. Devlet aygıtından tek başına bireylere kadar farklı düzeylerde etkilerini hissettiren sosyal eşitsizlikler, Bauman'ın hemen hemen bütün çalışmalarında doğrudan ya da dolaylı olarak yer bulmuş, hakkında tartışmalar yürütülmüş, değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Onun, sosyal eşitsizliklerin etkilerine dair görüşlerini iki düzeyde ele almak mümkündür. Bunlardan ilki küresel düzeyde yaşanan eşitsizliklerin, dayandığı ideolojik temel nedeniyle başta devlet anlayışları olmak üzere siyaset kurumunun işleyişi ve demokrasiye olan etkileri çerçevesinde değerlendirilebilir. Diğer ise, daha çok orta ve küçük ölçekli değerlendirmeler olup toplumu, toplum içinde bireyi temel alan analizler içerir. Analiz birimlerinin farklılığından hareketle denilebilir ki (Bauman ve Raud, 2018: 178) sosyal eşitsizliklerin yıkıcı etkileri sadece eşitsizliğe maruz kalan bireyleri değil, bir bütün olarak toplumun yaşam kalitesini etkilemektedir. Ancak

birey-devlet ilişkisinin hukuki olarak düzenlenmesinden doğan yurttaşlık statüsünün bireye kazandırdığı temel hakların kullanım düzeyini -sosyolojik yurttaşlığı-etkilediği için, küresel eşitsizliklerin devlet aygıtında meydana getirdiği dönüşümler daha bir önem kazanmaktadır.

Bordoni ile Bauman'ın sohbetlerine yer verilen çalışmada Bauman (2018: 30-31), günümüzde hükümetlerin "seçeneksiz" durumda olduklarını ileri sürer. Çünkü ona göre hükümetler, daha zengin diğer devletlerin hükümetleri tarafından ve "dünya piyasaları", "yatırımcıların kararları", "günün gerçekleri", "TINA ('There Is No Alternative/Alternatif Yok') gibi şekilsiz ve anonim güçler tarafından oluşturulmuş kararlar dışında karar alamamaktadırlar. Bu durumu Bauman, hükümetlerin iki çelişkili baskı altında kaldıkları açıklamasıyla temellendirir. Bir tarafta, az önce ifade edildiği üzere;

"...artık küreselleşmiş, siyasetten azade, sınır ötesi 'akışlar uzamı'nda neredeyse hiç kısıtlamayla karşılaşmaksızın hareket eden, kendi çıkarlarına ters düşmesi ya da bu çıkarlara yeterince uygun olmaması halinde belirli bir muntıkanın muntıkaya sahip bir devletin herhangi bir hükümetinin aldığı kararları boşa çıkaracak ve en nihayetinde bu kararları hükümsüz ve geçersiz kılacak şekilde bu serbestlikten yararlanabilen güçler..." (Bauman ve Bordoni, 2018: 32).

Diğer tarafta ise, yurttaşların çıkarlarının ya da en azından seçim sırasında çıkarlarına olduğu iddia edilen vaatlerin, seçimlerden sonra yerine getirilmesini isteyen halkın talepleri vardır ve bu durum hükümetlerin çifte açmaz içinde olmalarına neden olur. Ancak, bu açmazın iki ucu birbirine o kadar zıt süreçler halindedir ki, hükümetlerin aynı anda hem halkın şikâyet ve taleplerini hem de küresel güçlerin talep ve baskılarını karşılama imkânı bulunmamaktadır. O kadar ki, Bauman bu açmazlar nedeniyle günümüzde hükümetlerin "şaşı" olmak zorunda kaldığını söyleyerek tutarsız politikalar üretmeye itildiğini savunur (Bauman ve Bordoni, 2018: 33). Bauman'a göre bu, tam olarak "iktidar (yani, iş yapma kapasitesi) ile siyaset (yani, neyin yapılması gerektiğine karar verme) boşanması"dır; artık siyaset iktidarsız, iktidar siyazetsizdir. Siyaset kurumu açısından bu, işlevsizlik ve acizlik durumunun ifadesidir.

Kısacası, siyasetçiler seçmenlere vaat ettiklerini yerine getiremedikleri gibi, üstüne üstlük bir de borsalar, gezgin sermayeler, girişim bankacıları gibi güçlerin talepleri doğrultusunda düzeni sağlamak zorunda kalırlar (Bauman ve Bordoni, 2018: 36).⁴ Dolayısıyla, tünelin ucunda seçmenlerin hayal kırıklığını telafi edecek en küçük bir ışık yoktur. Yurttaşların güvensizliği ve hoşnutsuzluğu siyasi yelpazenin tamamına yayılmıştır. Gerçekten de, sosyal eşitsizliklerin küresel çağında yurttaşlar hiç olmadığı kadar "tek başına"dır. Bauman'ın da (2019c: 62) işaret ettiği gibi, eskiden sosyal devletin sorumluluğunda olan pek çok işlev, şimdi bireysel kaygılara terkedilen kişilerin omuzlarına yüklenmektedir. Devletler artık, sosyal güvenlik sistemlerinin büyük ölçüde özelleştirilmiş olması nedeniyle, sigorta politikalarını desteklemekte, refaha ve güvenli bir geleceğe ulaşma görevini bireysel çabalara bırakmaktadırlar.

Hükümetlerin küresel sorunlara yerel çözümler bulmasının beklenmesi gibi bireylerin de toplumun yarattığı sorunlara bireysel çözümler bulması beklenmektedir. Sonuçta ne hükümetler ne de bireyler kendilerinden beklenen çözümleri bulabilmektedirler. Bununla birlikte söz konusu beklentiler, bireyleri karşılıklı rekabet içine sokmakta, toplumsal dayanışma açıkça gereksiz, hatta zararlı görülmektedir.

Bu noktada Bauman (2017a: 67), bireysel özerkliğin sınırlarının alabildiğine genişlediğine dikkat çekmektedir. Ancak buradaki bireysellik kaçınılmaz bir yazgı olup, insanın kendini gerçekleştirme kapasitesinden farklıdır. Sosyal devletin sınırlarının daralması paralelinde güçlenen bireyselleşme bir tercih değildir, yazgıdır. Yazgı olarak bireyselleşme anlayışları sonucunda:

“...biri hastalandığında, sağlığına dikkat etmediği ve temizlik koşullarına uymadığı varsayılır; iş bulamıyorsa, iş görüşmesi becerilerini yeterince öğrenememiş ya da iş bulmak için yeterince çaba göstermiyordur veya düpedüz tembeldir; kariyeri konusunda ne yapacağından emin değilse ve gelecekte endişe duyuyorsa, kolay arkadaş edinemiyor ve insanları etkileyemiyordur, kendini ifade edebilme ve başkalarını etkileme becerilerini zamanında öğrenip kavrayamamıştır...riskler ve çelişkiler, toplumsal olarak üretilmeye devam eder: Bireyselleşen şey, onlarla başa çıkma görevi ve gerekliliğidir.” (Bauman, 2017a: 66).

Bu anlamda bireyselleşme, yurttaşlığın en büyük düşmanı olarak belirmektedir. Zira yurttaş, kendi refahını yaşadığı şehrin veya ülkenin refahında arayan kişidir. Oysa birey, “ortak çıkarlar”, “iyi toplum”, veya sadece “toplum” karşısında kayıtsız, temkinli, hatta şüphelidir (Bauman, 2017a: 69).

Eşitsizliklerle örülü post-modern toplumda bireyin kendini ortaya koyma hakkı ile bunu imkânsız kılan toplumsal durumu kontrol altına alma kapasitesi arasındaki uçurum gittikçe açılmaktadır (Bauman, 2017a: 71). Kaçınılmaz olarak, birey yalnızlaşmakta; onu mutluluğa götürecek bütün aidiyet bağlarından kopmaktadır. Daha da ötesi, bireyin mutluluk arayışı farklılaşmıştır. Bauman'ın (2019b: 16-17) serzenişle dile getirdiği gibi ustalık, maharet ve beceri gerektiren bir işin başarıyla kotarılması karşısında duyulan mutluluk, inatçı bir engelin üstesinden gelinmesi karşısında duyulan gurur, yıldırıcı bir görevin başarıyla yerine getirilmesi karşısında duyulan öz-saygı gibi eskiden birçok insanı mutlu kılan ve muhtemelen herkesin mutluluğu açısından yaşamsal olan şeyler; ya da hep beraber pişirilen yemeklerle donatılmış bir masa etrafında toplanma, insanın derin düşüncelerini, umutlarını, korkularını hesaba katan bir kişi tarafından dikkatle ve uzun bir süre dinlenmesi, şefkatli bir ilgiye, bağlılığa ve özene işaret eden benzer şeylerin yerini günümüzde yüksek fiyatlı, markalı, prestijli meta alışverişiyle yakalanmaya çalışılan mutluluk arayışı almıştır (2019b: 18-19). Mutluluğun bu şekilde tüketimle özdeşleştirilmesi, imkânsızlığına rağmen “sürekli mutluluk” arayışı anlamına gelmektedir.

Ancak bu arayışı zora sokacak şekilde gerek istihdam hacminin daralması gerekse de emeğin “esnek” hale gelmesi bireyi “güvencesizlik” durumuna itmektedir (Bauman,

2015: 159). Diğer bir deyişle, işverenin çalışanları istediği zaman tazminat ödemediği işten çıkarılmasının artık kolay olması, buna karşın haksızca işten çıkarılanın savunulmasında sendikaların işlevsizleşmesi sürekli ve sadece kazanç peşinde koşan bireyi “bir kenara atılma korkusu”nun sarmasına neden olmaktadır. Bu korkuya sadece vasıfsız işçiler değil, sözde güvende olanlar da düşmektedir. Bununla birlikte, Bauman ve Raud (2018: 178) servet ve gelir hiyerarşisinin en altında olanların, yani yoksulların kenara atılma korkusu yaşamalarından öte, kenara atılmış oldukları gerçeğine işaret etmektedir. Yurttaş olarak *gündelik yaşama tam katılım* yoksullar için daraltılmış bir alanı ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, eşitsizliğe maruz kalan insanlar bir şeylerden dışlanmaktadır. Bu şeylerin en başında kişinin hayatta kalma ve sağlıklı yaşama hakkı gelir. Kendi yaşam hedeflerine ulaşabilmek için gerekli kaynakları seçme özgürlüğüne sahip olamama, imkân ve fırsat eşitsizliğinden dolayı eğitim hakkını kullanama, kendi yeteneklerini geliştirememesi gibi dışlanma alanlarından söz edilebilir.

Sonuç olarak, güvensiz bir toplumda zorunlu ihtiyaç haline gelmiş olan güven arayışı bireylerin, özellikle de yoksul bireylerin birtakım topluluklara, örneğin dini cemaatlere yönelmesine neden olmaktadır. Nitekim Bauman’ın (2018b: 116) ifade ettiği gibi “ölü doğmuş veya kürtaajla alınmış sosyal devletin yerini almak üzere dini cemaatler öne fırlamakta” ve “sosyal devletin en cazip vaatlerini yani güvenlik ve dayanışmayı sun[maktadırlar].”

Bununla birlikte bir cemaat içerisinde olmanın ayrıcalığını elde etmek için ödenmesi gereken bir bedel vardır. Bu bedel, özgürlük cinsinden ödenir. Cemaat arayışı içinde olmak, güvenlik arayışı içinde olmak demektir; cemaate girmek bir süre sonra özgürlük arayışına girmek anlamına gelir (Bauman, 2017b: 10-11). Sonuç olarak sosyal eşitsizlikler çağında güvenliksiz bir toplumda belirsizlikler (risk) karşısında yalnız kalan birey, dini cemaate dahil olmakla iki şeyden sadece biriyle yetinmek zorundadır: Ya özgürlüksüz güvenlik ya da güvenliksiz özgürlük. Zira iyi kötü dengelenebilir olsa da özgürlük ve güvenlik nerdeyse hiçbir zaman sürtüşmesiz olarak bağdaşamamaktadırlar. Bauman’ı karamsarlığa iten bu bağdaşmazlığın sosyal devlet anlayışından uzaklaşılmasıyla ilişkili olduğu açıktır.

Değerlendirme ve Sonuç

Tarihin her döneminde ve farklı toplumsal yapılarda görülmüş olan sosyal eşitsizliklerin küresel çağdaki görünümü, nedenleri ve yarattığı sonuçları konuyla ilgilenenleri yeni perspektifler geliştirmeye zorlayacak ölçüde farklılaşmıştır. Nitekim 1980’lerden sonra sosyal eşitsizlik konusunu ele alan sosyal bilimcilerin çalışmaları incelendiğinde neoliberalizm eleştirisi üzerinden görüşlerini temellendirdikleri anlaşılmaktadır. Küresel çağın en önemli sosyologlarından biri olan Bauman da bunlardan biridir.

Bilindiği üzere göç, kimlik, siyaset gibi olguların yanı sıra sosyal eşitsizlikleri de ele aldığı çalışmalarında Bauman, *katı modern zamanların* sanayi toplumundan *sıvı modern zamanlar* sanayi sonrası topluma dönüşüm dinamiklerinin analizine yer verir. Dolayısıyla onun sosyal eşitsizliklerle ilgili temel vurgusu, modern toplumda sosyal eşitsizliklerin ağır etkisini nispeten hafifletme sorumluluğu üstlenen sosyal devlete karşın, neoliberal toplumlarda devletin sosyal karakterinin aşınması, hatta yok olması nedeniyle onun tüm sorumluluklarının bireye, daha doğrusu piyasaların insafına terkedilmiş olmasıdır. Bu elbette çok radikal dönüşümdür. Öyle ki, Bauman bu durumu dönüşüm olmaktan ziyade yepyeni bir toplum tipine geçiş olarak nitelendirmektedir.

Bu yeni toplum tipindeki sosyal eşitsizlik olgusunu tanımlarken Bauman, *özgürlük oranı* ve *güç* kavramlarından yararlanır. Kişilerin seçme özgürlüğüne işaret eden özgürlük oranına karşın güç, seçimlerini eyleme dönüştürmek üzere araçlara hükmetme yetisidir. Dolayısıyla Bauman'a göre bir toplumda bireylerin gücü ne kadar artarsa, seçme özgürlükleri de o kadar artacaktır.

Sosyal eşitsizlikler Bauman'a göre sadece eşitsizlik mağduru olan kişileri tehdit eden bir sorun değildir. Bireylerin beden ve ruh sağlığı, gündelik hayatın kalitesi, siyasi hayata katılım, toplumu birleştiren bağların zayıflaması, artan belirsizlikler, bireylerin geleceğine dair güçlü güvensizlik duygusu içinde olmaları gibi nedenlerle sosyal eşitsizlikler bütün toplumu tehdit eden ağır bir sorundur.

Bauman sosyal eşitsizliklerin günümüzde giderilememesinin altında, birtakım yanlış inanışlar olduğunu düşünmektedir. Bu inanışlar sosyal eşitsizliklerin kısır döngü içinde yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Bu yanlış inanışların başında, birtakım ortalama değerlerin ekonomik gelişmenin göstergesi olduğu yönündeki kabul gelir. Oysa, büyüklüklerin kendisinden ziyade nasıl dağıtıldığı daha önemli bir göstergedir. İkinci yanlış inanış, mutluluk ile tüketim arasında kurulan pozitif ilişkidir. Tüketim toplumunun özelliği olarak insanların tüketim miktarları arttıkça daha mutlu olacaklarını düşünmesi, gerçekte onları kapitalist düzende piyasaların nesnesi haline getirirken iyi tüketicilerle kötü tüketiciler arasındaki mesafenin açılmasına yol açmaktadır. Ona göre bu kabul, eşitsizlikleri meşrulaştırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Son olarak Bauman, toplumsal refah ve düzenin sağlanması için rekabetin gerekli ve yeterli olduğu yönündeki yanlış inanıştan söz eder ki, ona göre toplumsal düzen için gerekli olan şey dayanışmadır.

Bu nedenler, sosyal eşitsizlikleri sadece ortaya çıkarmamakta; aynı zamanda meşrulaştırarak kalıcı hale gelmesini sağlayan mekanizmalar olarak iş görmektedir. Bu durum, sosyal eşitsizliklerin çözümlenme zorunluluğu gösteren bir sorun olarak ortada durduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Sorun gerçekten ortadadır; çünkü, eşitsizliklerin çağımızda sahip olduğu boyutlara ulaşması sosyal devletin zayıflayıp nihayetinde sosyallik vasfını yitirmesiyle eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle sosyal eşitsizliklerin etkisinin giderilmesi yükümlülüğüyle kendi varlığını

tanımlayan bir devlet aygıtı artık yoktur. Bunun anlamı Bauman'a göre küresel piyasaların freni boşalmışçasına kontrolden çıkmalarıdır. Öyle ki, artık iktidarlar karar alma becerisine, imkânına sahip değillerdir. Onlar sadece küresel düzenin işleyişini kolaylaştıracak, önünü açacak düzenlemeler yapmaktadırlar.

İktidarla siyasetin bu şekilde birbirinden ayrılmasını Bauman, hükümetlerin karşı karşıya kaldıkları çifte açmazla açıklamaktadır. Bir taraftan küresel piyasaların hükümetleri kendi taleplerini karşılamaları yönünde baskı altına alması (özelleştirme adı altında ulusal kaynakların küresel şirketlerin kullanımına sunulması, tüketicimin teşvik edilmesine karşın yerli üretimin kısılarak küresel şirketlerin kazancını maksimize edecek şekilde ithalatın artırılması, maaş ve ücretler seviyesinin düşürülmesi, emeklilik yaşının uzatılması, vs.) diğer taraftan seçmenlerin siyasi partilerin ya da siyasetçilerin seçim zamanlarında kendilerine vaat ettiklerini (maaş ve ücretlerde artış, vergi indirimi ve muafiyetleri, gelir dağılımında adalet, istihdamı arttıran politikalar, vs.) gerçekleştirmesi yönünde baskı uygulamaları hükümetleri aynı anda gerçekleştiremeyecekleri iki zıt politikayla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durumda hükümetler genellikle iki tarafı idare edecek günöbirlik politikalarla kendi konumlarını sağlama almayı tercih etmektedirler. Bunun anlamı, sosyal eşitsizliklerle baş etme konusunda bireylerin kendi başının çaresine bakmaya terk edilmiş olmalarıdır. Ancak küresel güçler karşısında hükümetler eli kolu bağı kalırken tek başına bireylerin sosyal eşitsizlikleri gidermede ne ölçüde etkin olabilecekleri konusu Bauman'ın da cevaplayamadığı bir çözümsüzlük barındırır. O nedenle Bauman'ın sosyal eşitsizliklerin azaltılması konusunda pek de iyimser olduğu söylenemez. Ancak bu durum onun sosyal eşitsizliklerin etkisinin azaltılmasına katkı sağlamak üzere hükümetlere yaptığı sosyal devlet anlayışına dayalı politikalara dönüş çağrısının önemini azaltmaz. Bilakis sosyal eşitsizliklerin kolektif eylem içinde giderilmesinin iyice zorlaştığı, hatta neredeyse imkânsızlaştığı günümüz toplumlarında sosyal devlet anlayışının önemini öne çıkarır.

Kaynakça

- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. (Çev.) Ümit Öktem. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- _____ (2014a). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*. (Çev.) F.Doruk Ergun. İstanbul: Say Yayınları.
- _____ (2014b). *Küreselleşme*. (Çev.) Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____ (2016). *Sosyolojik Düşünmek*. (Çev.) Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____ (2017a). *Akışkan Modernite*. (Çev.) Sinan Okan Çavuş. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- _____ (2017b). *Cemaatler*. (Çev.) Nurdan Soysal. İstanbul: Say Yayınları.
- _____ (2018a). *Özgürlük*. (Çev.) Kübra Eren. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____ (2018b). *Avrupa*. (Çev.) Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____ (2019a). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?* (Çev.) Hakan Keser. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____ (2019b). *Yaşam Sanatı*. (Çev.) Akın Sarı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____ (2019c) *Borçlu Zamanlarda Yaşamak*. (Çev.) Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. ve Raud, R. (2018). *Benlik Pratikleri*. (Çev.) Mehmet Ekinci. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. ve Bordoni, C. (2018). *Kriz Hâli ve Devlet*. (Çev.) Yavuz Alogan. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bourdieu, P., Accardo, A., Balazs, G., Beaud, S., Bonvin, F., Bourdieu, E.,...Waser, M. (2015). *Dünyanın Sefaleti*. (Çev.) L. Ünsaldı-A. Sümer-H.E. Mescioğlu-Ö. İlyas-L. Tutalar- B. Öztürk, Z. Baykal-Ö.Akkaya, Ankara: Heretik Yayınları.
- Browne, K. (2015). *Sosyolojiye Giriş*. (Çev.) İbrahim Kaya. İstanbul: Say Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev.) Aylin Onacak. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2016). *Sosyal Adalet ve Şehir*. (Çev.) Mehmet Morali. İstanbul: Metis Yayınları.
- Manza, J. (2020). Eşitsizlik. (Çev.) Çağrı Mutaf. İçinde *Sosyoloji Sözlüğü*. (Ed. Bryan S. Turner (s.288-293). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Piketty, T. (2014). *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*. (Çev.) Hande Koçak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pogge, T. (2006). *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*. (Çev.) Güneş Kömürcüler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Stiglitz, J. E. (2014). *Eşitsizliğin Bedeli*. (Çev.) Ozan İşler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turner, Bryan S. (2020). Eşitlik. (Çev.) Çağrı Mutaf. İçinde *Sosyoloji Sözlüğü*. (Ed. Bryan S. Turner (s.286-288). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

- Ulusoy, M.D. (2018). Toplumsal Yapı ve Unsurları. İçinde *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. (Ed. Nevin Güngör Ergan). Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları, s. 1- 41.
- Wacquant, L. (2015). *Kent Paryaları*. (Çev.) Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Açıklamalar

1. Poggi (2006: 323 vd.) küresel eşitsizliğin kökleşmiş bir adaletsizlik anlamını verdiği "köklü eşitsizlik" olgusuna dönüştüğünü ve bu dönüşümde hepimizin rolü olduğunu savunur. Köklü eşitsizliği tanımlayan ölçütler şunlardır: Daha kötü durumda olanların mutlak olarak çok kötü durumda olması, bu insanların diğer birçok insandan çok daha kötü durumda olması, bu insanların kendi çabalarıyla eşitsizliği gidermelerinin çok zor, hatta imkânsız olması, eşitsizliğin hayatın sadece bir yönünü değil, her yönünü ilgilendirmesi, eşitsizliğin kaçınılmaz olması, yani, daha iyi durumda olanlara ahlaki sorumluluk yüklemesi.
2. Bauman'ın "toplumsal eşitsizlik" kavramı yerine "sosyal eşitsizlik" kavramını kullanmayı tercih etmesinin nedenini eşitsizliği insan ilişkilerinin sonucu olarak görmesinde aramak gerekmektedir. Nitekim, sonraki bölümlerde üzerinde durulacağı gibi, Bauman eşitsizliği bireyselleşmenin ortaya çıkardığı bir sosyal sorun olarak değerlendirerek günümüzdeki insan ilişkilerini sorgulamaktadır. Ulusoy (2018: 4-5) Radcliffe-Brown'ın da benzeri bir ayırım tercihinde bulunduğundan söz eder. Buna göre Radcliffe-Brown (1940) toplumsal yapı / sosyal yapı ve toplumsal ilişki / sosyal ilişki arasında ayırım yaparak *sosyal ilişkinin* herhangi iki kişi arasında yaşanan bir etkileşimi ifade etmesine karşın *toplumsal ilişkinin* tüm ilişkilerin düzenlenmiş ağını ifade ettiğini; yine, *sosyal yapının* toplumsal yapı içindeki daha küçük birliktelikleri ifade etmesine karşın *toplumsal yapının* toplumun içindeki tüm birliktelikleri ifade ettiğini savunur. Benzeri şekilde Bauman da sosyal eşitsizlikleri, iki kişi / taraf arasında var olan, inşa edilen ve yeniden üretilen bir problem olarak görür.
3. Oysa siyasetçilerin kullanmayı pek tercih etmedikleri bir ölçüt olarak Gini katsayısı, eşitsizliğin standart ölçütlerinden biridir. 0 (sıfır) ile 1 (bir) arasında değişen Gini Katsayısı 0'a yaklaştıkça gelir dağılımı eşitliğini, 1'e yaklaştıkça eşitsizliğini göstermektedir. Buna göre, Stiglitz'in ifadesiyle (2014: 72-73) şayet nüfusun en alttaki yüzde 10'luk kesimi toplam gelirin yüzde 10'unu, yüzde 20'lik kesimi toplam gelirin 20'sini alıyorsa yani gelir nüfusla orantılı bir şekilde dağıtılıyorsa Gini katsayısı 0 olur. Diğer taraftan, bütün gelir tek bir kişiye gitseydi, Gini katsayısı 1 olurdu; bir nevi "mükemmel" bir eşitsizlik durumu olurdu.
4. Bauman bu konuda da, görüşlerini açıklamak için sık başvurduğu metafor kullanımına başvurur: "Şimdiki...biçimsel olarak egemen bazı birimler [hükümetler de bu birimlere dahildir, y.n.] geliş gidişini ne planlayabildikleri ne de denetleyebildikleri trafik için gerekli olan yasa ve düzeni sağlamak üzere mücadele eden yerel polis muntikalarına indirgenmiştir." (Bauman ve Bordoni, 2018: 36). İlginç olan şey, trafiğin yasa ve düzenini sağlama mücadelesi veren yerel polisin trafiğin geliş ve gidişini planlama ve denetleme becerisinden yoksun olmasıdır. Bu yoksunluk, hükümetlerin kendi toplumsal beklentilerine uygun politika üretmedeki yetersizliklerini ifade etmesi bakımından ilginç, bir o kadar da yerinde bir benzetmedir.